

De kinderen van de Tiboel Siegenbeekstraat

*'Juffrouw Mimi,
mogen we, als we terugkomen,
weer met je mee naar school?'*

Het verhaal van René

Het verhaal dat je nu gaat lezen is gebaseerd op ware gebeurtenissen in een gewone Leidse straat. Misschien net zo'n straat als jouw eigen straat nu. Een straat met rijtjeshuizen waar de buurkinderen met elkaar spelen.

Maar in de oorlog wordt alles anders.

De kinderen uit het verhaal hebben echt bestaan. Eén van de kinderen (René) heeft toen hij volwassen was opgeschreven wat er is gebeurd. En ik heb zijn verhaal weer naverteld.

Gesineke Veerman

1 De kinderen van de Tiboel Siegenbeekstraat

De kinderen van de Tiboel Siegenbeekstraat kennen elkaar allemaal. Hun straat ligt in een nieuwbouwwijk, telt tweeëndertig huizen en minstens vijftien kinderen. Ze spelen samen buiten of bij iemand thuis als het regent. Het liefst gaan ze naar de polder aan het einde van de straat. Daar gaan ze slootje springen of kijken naar de koeien.

Esther en Izaäk van nummer 7 hebben ieder een mooie step, waar de buurkinderen ook wel eens op mogen. Hun buurjongen René wil dat maar wat graag. Hij is pas vijf, maar hij kan het al heel goed.

Op een dag gaat Esther op de foto. Ze mag een mooi matrozenpakje aan met vier witte biezen op de kraag en twee staartjes met mooie donkere strikken. Die kleren heeft haar vader meegebracht uit de winkel waar hij werkt, modemagazijn Gerzon in de Breestraat.

Esther

Haar vader draagt altijd een net pak en een mooie stropdassen met stippen of met ruiten. Ze mag naar voren kijken in de lens. En ook opzij. Dat vindt ze een beetje gek. De foto komt in een lijstje en staat nu op de kast.

Op nummer 20 wonen wel vier kinderen. Jacob, Eli, Roza Marianne en Abraham. Jacob is de oudste. Hij is zeven jaar. Dan komt Eli van vijf, Roza van vier en Abraham van twee. Hun vader kan heel goed zingen. Op

zaterdag doet hij het voor in sjoel. Voordat ze naar bed gaan vertelt hij de kinderen verhalen over mensen die net zo heten als zij: Abraham, Jacob, Eli, Mirjam.

Hun moeder maakt Joodse lekkernijen. Ze zijn er gek op. Met het Pesach-feest hebben ze de grootste lol, want dan mogen ze de matze zoeken die pappa ergens in huis heeft verstopt. En met Poeriem mogen ze zich verkleeden. Als je Joods bent dan betekent dat dat je bijzonder bent, leren ze. En later, als ze groot zijn, mogen ze bij pappa op joodse les.

Abraham, Eli, Jacob en Roosje

Als Lyda van nummer 15 jarig is mogen de kinderen uit de straat op haar feestje komen. René is er, Esther en Izaäk, Annie en Hennie van nummer 18, Han van nummer 13, Jacob, Eli en Roosje van nummer 20, Elly van nummer 28, en Hansje van nummer 27. Ze krijgen een feestmuts op en iemand maakt een foto. Het is 28 mei 1941.

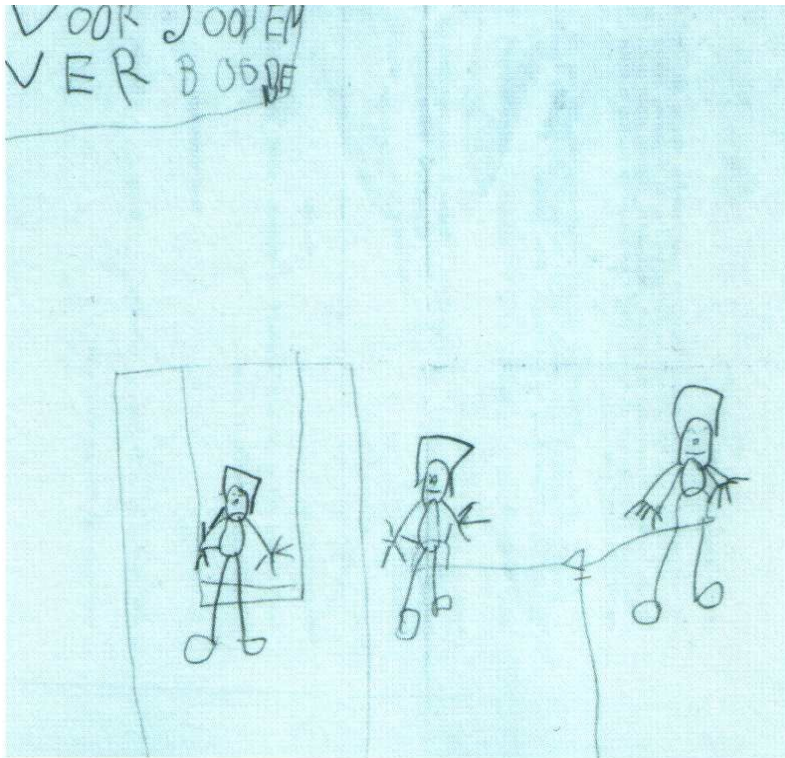

De verjaardag van Lyda

2 De oorlog komt in de straat

De zomer is warm en lang. De kinderen van de Tiboel Siegenbeekstraat spelen veel buiten. Soms is het zo heet dat alleen zwemmen nog leuk is. Jammer genoeg mogen Esther en Izaäk niet mee naar het strand, en ook de Bloemkopertjes niet. Hoe het precies zit weten ze niet, maar het stond in de krant. Als de vakantie al een tijd bezig is beginnen ze zich te vervelen. 'Ik heb wel zin om weer naar school te gaan', zegt René. Bij de ouders van Eli, Jacob en Roosje, en bij de ouders van Esther valt een brief in de bus. Ze mogen na de zomervakantie niet meer naar hun oude school in de Kernstraat. Voortaan gaan ze naar een speciale school op het Pieterskerkhof.

Vaak wordt Esther door Mimi van nummer 5 naar de nieuwe school gebracht. Mimi is al groot. Ze neemt Esther bij de hand als ze moeten oversteken. Bij het Plantsoen wurmt Esther haar handje uit de grote hand van Mimi. Ze wil het mooie pad onder de bomen op rennen. Mimi pakt haar vast. Daar mag jij niet op lopen, zegt ze. Ze wijst op het bordje dat naast het pad staat. 'Voor Jooden verboden', zie je wel?

Eli maakt thuis een tekening van een speeltuin met schommel en een wip. En van het nieuwe bord dat er nu naast staat. Hij kan het al goed schrijven, hoor: 'Voor Jooden Verboden'. Door het papier heen schijnen de letters die op de achterkant staan. Het is een formulier waarop joodse kinderen kunnen aangeven of ze samen op een zwemclub willen. Dat is omdat joodse kinderen ook niet meer in het zwembad mogen komen, heeft zijn moeder uitgelegd. 'Maar joodse kinderen zijn toch ook kinderen?', vraagt Eli. 'Waarom mogen wij dan niks? Wij moeten ook leven!'

Eli, Jacob, Roza en Abraham moeten voortaan op één kamer slapen. Er zijn andere Joodse mensen bij hen in huis komen wonen. Meneer en mevrouw Blitz, en oma Betje. Ze zijn uit hun huis aan de Zoeterwoudsesingel gezet. Meneer Blitz geeft vioolles in de huiskamer. De hele dag gaat de bel. Dan staat er weer een leerling voor de deur. Soms komt Alice langs. Ze is de dochter van meneer Blitz en werkt een paar straten verderop in het Joodse Weeshuis. Daar is ze veilig, zeggen meneer en mevrouw Blitz.

De vader van Esther mag niet meer in de winkel werken. 'De nazi's hebben de zaak overgenomen,' zegt hij. Die moeten geen joden.

Haar kleine broertje Izaäk kan soms niet mee stappen, dan heeft hij het benauwd. Als ze in de buurt verstoppertje spelen, dan vinden ze hem als eerste omdat hij altijd begint te hoesten. 'Arme les', zeggen de andere kinderen uit de Tiboel Siegenbeekstraat. En dan hoeft hij hem niet te zijn.

Jacob, Eli, Roosje, Abraham, Esther en Izaäk krijgen een gele ster op hun jasje met een J erop. Als ze buiten zijn moeten ze die ster nu dragen. Ook hun ouders moeten een ster op hun jas. Een ster met de J van Jood.

3 Ze rijden de straat uit en komen niet meer terug

Op een ochtend zijn Jacob, Eli, Roosje en hun kleine broertje Abraham verdwenen. Hun deur is dichtgeplakt met een papier met stempels erop. 'Vannacht weggehaald', zeggen de mensen in de straat. En ze zeggen ook dat hun buurman, meneer van der Wal, zich gisteren de hele dag in zijn huis heeft opgesloten. Met de gordijnen dicht. Hij werkt bij de politie.

Lyda is boos. Waarom zijn ze zomaar weg gegaan en hebben ze niet eens gedag gezegd? Ze had hen nog wel uitgenodigd voor haar verjaardagsfeest.

Twee buurmeisjes die ook op haar feestje waren lachen een beetje. Hun ouders zeggen dat het heel goed is, en dat joden niet in ons land thuis horen.

René ziet de ouders van Esther en Izaäk hun tuinpad opkomen. Ze komen praten. Daarna krijgt hij de step van les en krijgt Henk van nummer 8 de step van Esther. 'Die hebben we straks toch niet meer nodig', legt Esther uit, 'en zo hebben jullie er nog wat aan.'

Op een woensdagavond rijdt een overvalwagen de straat in. Hij stopt bij nummer 7.

© Charles Breijer / rna, coll. Nederlands fotomuseum

Een verzegelde deur

Mimi, die lang mag opblijven omdat haar moeder jarig is, hoort gestommel bij de buren. Ze gluurt door de gordijnen naar de straat. Voor het huis van de buren staat een vrachtwagen met een open laadbak. Over de laadbak is zeildoek gespannen met plastic raampjes erin. Ze ziet hoe Esther, Izaäk en hun ouders er door Leidse politieagenten in worden geduwd. Voor ze in de wagen verdwijnt kijkt Esther achterom. Ze zwaait naar haar en roept: 'Juffrouw Mimi, mogen we, als we terugkomen, weer met je mee naar school?'

Mimi kijkt de vrachtwagen na als die de straat uit rijdt. Ze zullen nooit meer terug komen.

4 36 pakketten naar Westerbork

'Mijn moeder weet waar ze zijn', zegt Henk als hij met Lyda op het muurtje in de voortuin zit.

'Kamp Westerbork heet het.'

'Waar is dat?'

'In Drenthe geloof ik. We gaan een pakketje sturen.'

'Wat doe je erin?', vraagt Lyda.

'Gewoon. Eten. En andere dingen die ze daar misschien nodig hebben.'

Ze spelen weer bijna elke dag op straat. Henk en René proberen te stappen op de steppen van Esther en Izaäk, maar echt fijn gaat het niet.

Vijf dagen nadat ze weg zijn hoort Lyda de brievenbus rammelen. Henk tuurt door de gleuf hun gang in. Lyda laat hem snel binnen. Er is een briefkaart. 'Van Izaäk!

Lyda trekt de kaart de hand van Henk en leest: '*les ligt nog in het ziekenhuis. Esther is lief. Het Weeshuis heeft geen pakjes meer nodig.*' 'Dat heeft zijn moeder voor hem opgeschreven. En er is daar ook een ziekenhuis', concludeert Henk. Lyda zucht. 'les heeft het weer eens benauwd'.

Soms mag Henk mee naar het postkantoor in de Cobetstraat om pakketten af te geven. 'Ben je daar nu alweer?', zegt de meneer van het postkantoor. Henk schuift het pakketje over de balie. Een kartonnen doosje met suiker en zout en bonen, en zeep. En nog een pakketje. Van de ouders

van René.

Na een hele tijd komt er ook een briefje van Esther. Het is voor René. *'Ik verveel me hier niet, heb veel speelkameraadjes, maar als je een beetje aan ze bent gewend, komen er weer nieuwe en gaan de oude weg.'*

Henk merkt dat de briefjes uit Westerbork zijn moeder somber maken. De meeste legt ze zwiingend in de bovenste la van de kamerkast. 'Mamma, wat schrijven ze?', vraagt hij. Ze doet net of ze hem niet hoort.

Op een keer neemt zijn moeder hem op schoot en begint er een met zachte stem voor te lezen. *'Westerbork, 21 april 1943. Kan Henk nu al stappen? Hoe gaat het eigenlijk met de Prof van nummer 22?'* Dan stopt ze er weer mee. Ze legt de brief bij de andere in de la.

Zodra zijn moeder naar de keuken is, vist Henk de brief op. De letters zijn schuin geschreven. Wat staat er nou? Met logisch nadenken lukt het hem uiteindelijk om de tekst te ontcijferen: *'... Laat hij alle mogelijke moeite doen en snelle hulp is dubbele hulp want anders is het hier gedaan met ons ...'*

Er komt een vrachtwagen de straat in. Alle spullen van de familie Van Tijn worden in de wagen geladen. Henk en Lyda zien de kinderstoel van Izaäk uit het huis komen en de poppen van Esther.

De dag daarna komt er weer een vrachtwagen. Nu met de spullen van de nieuwe mensen die in

het huis gaan wonen. De overburen schrijven het aan de vader van Esther en Izaäk in Westerbork.

Op 5 mei krijgen de overburen een briefje terug. *'Zijn het geschikte burens op nr. 7 en 20? Wij zouden graag eens om het hoekje willen kijken ... Vraag aan de drogist of hij nog een paar schoenen kan missen. Deze keer gelieve onmiddellijk te antwoorden en te sturen, het is niet onmogelijk dat wij dinsdag de grote reis gaan maken. Zo niet, dan valt het erg mee.'*

Kort na 18 mei komt de professor van nr. 22 bij de moeder van Henk. 'Je hoeft geen pakketjes meer te sturen', zegt hij. Hij laat een briefje zien. Het is van iemand anders uit het kamp. *'18 mei 1943 Geadresseerde is vertrokken, wij hebben pakket aan afdeeling uitgereikt.'* Dan was het 36e pakket dat ze heeft gestuurd het laatste', concludeert Henk. De professor glimlacht. Heb jij al die tijd de tel bijgehouden, jongen?

5 De oorlog gaat door

Esther en Izaäk zijn nu al een hele tijd weg en de oorlog is nog steeds niet afgelopen. Soms haalt de vader van René planken uit de bovenkant van de ingebouwde kamerkast en kruipt hij tussen het plafond van de huiskamer en de vloer van de eerste verdieping. Dan weet hij dat soldaten aan de deur zullen komen om mannen mee te nemen. Ze moeten naar Duitsland om daar te werken.

Na een paar keer verdwijnt zijn vader naar een nieuwe verstopplek onder de dakpannen. 'De soldaten kloppen nu op de muren en de plafonds', zegt hij. 'En als ze dan een dof geluid horen ben je erbij.'

René komt nu iedere dag soldaten tegen. Ze hebben sinds kort hun hoofdkwartier in het Academiegebouw, pal naast zijn kleuterschool.

De soldaten dragen zwarte glimmende laarzen die hard op de straatstenen dreunen. Ze komen ook wel eens in de straat. Dan gaan ze op visite bij de overburen. Het zijn hele hoge. Dat kun je wel zien aan hun SS-uniformen met zwarte strepen en hoge petten.

Als René een keer in het weiland gaat spelen ligt er een krantje in het gras met een rood wit blauwe strepen aan de bovenkant. Er staan ook vlaggen op. Een met een soort rood kruis op blauw en een met rode strepen en heel veel witte sterren. Hij raapt het op. Als hij de straat inloopt vraagt een overbuurmeisje of hij wil komen spelen. René loopt met haar mee en legt het krantje bij haar thuis op tafel. De overbuurman pakt het op. 'Hoe kom je daar nou aan?' Hij scheurt het krantje in stukken en smijt het in de prullenmand.

'Dat was een Vliegende Hollander', grinnikt zijn vader als hij het thuis vertelt. 'Door de RAF in ons weiland gedropt!'

René snapt niet waarom zijn vader zo'n plezier heeft. 'Wat is de RAF?'

Dat vertel ik je nog wel eens', antwoordt zijn vader geheimzinnig.

Een krant die uit de lucht kwam vallen

Een andere keer voetballen Henk en René op straat. Henk schopt de bal per ongeluk in een tuin aan de overkant. Achter het raam staat een buurman naar hen te kijken. Henk pakt de bal, draait zich om en steekt dan stiekem zijn tong uit. 'Die werkt aan de Atlantik Wall', verklaart hij.

'De wat-wal?'

'Etlentik'. Henk schopt de bal tussen zijn benen door. 'Die bouwen ze in de duinen. Om de Engelse invasie tegen te houden!'

6 Het onderzoek van René

De oorlog gaat voorbij. Vanaf mei 1945 wordt alles langzaam weer normaal.

René gaat naar de middelbare school en naar de universiteit en wordt tandarts. Hij trouwt en krijgt kinderen. Aan zijn vrienden en vriendinnen uit de straat denkt hij niet meer. Tot hij in 2003 de tentoonstelling in de Lakenhal bezoekt over de Jodenvervolging in Leiden. Opeens ziet hij zijn buurmeisje Esther weer voor zich, en haar kleine broertje Ies. Hoe zou het met hen zijn afgelopen?

Hij kan hen maar niet uit zijn hoofd zetten en daarom besluit hij om precies uit te zoeken hoe het zit. Hij herinnert zich nu ook de andere Joodse kinderen uit de straat: Jacob, Eli, Roosje en Abraham Bloemkoper.

René duikt in archieven, en bezoekt zijn oude buurkinderen Henk en Lyda. Ook praat hij met Mimi. Hij ontdekt dat Eli, Jacob, Roosje en Abraham Bloemkoper op 5 maart 1943 naar het politiebureau in de Zonneveldstraat zijn gebracht. In het politiebureau moesten ze samen met heel veel anderen wachten in een grote cel. Iedereen had een volle koffer of tas bij zich. De mensen fluisterden of keken zwijgend voor zich uit. Er kwamen vrachtwagens met banken voorgereden waar ze in moesten klimmen. De moeder van de kinderen ontdekte dat ze haar persoonsbewijs kwijt was. In de drukte en verwarring die volgde vergaten ze hun bagage. Na een

tijd heen en weer geschud te zijn in de wagen kwamen ze aan op station Hollands Spoor in Den Haag. Daar stond de trein klaar die hen naar kamp Westerbork bracht. Na aankomst moesten ze voor straf in een strafbarak (een soort houten huisje) slapen, met prikkeldraad eromheen.

René hoort via via dat de professor van nummer 22 op die zelfde avond door de balkondeuren het huis van de familie Bloemkoper is binnen gegaan. Dat had hij van tevoren met de familie afgesproken. Hij heeft wat persoonlijke spullen van de familie verzameld om voor hen te bewaren. Daarvoor moest hij snel te werk gaan, want terwijl hij nog bezig was kwamen er al politieagenten om het huis te verzegelen.

Hij redde onder andere de tekening van Eli.

Vijf dagen na aankomst in Westerbork moesten de kinderen samen met hun ouders op transport naar Sobibor. Toen ze na drie dagen uit de trein kwamen werden ze uitgescholden door bewakers met honden en geweren, die hen langs keurig verzorgde bloemperken en houten huisjes met namen als 'De Vrolijke vlo' leidden. Eli, Jacob, Roosje en Abraham liepen met hun moeder mee naar een grote ruimte waar nog veel meer mensen waren. De ruimte werd op slot gedaan en daarna met gas gevuld, net zo lang tot iedereen was gestikt. Daarna werden hun lichamen verbrand. Zo werden ze vermoord omdat ze joods waren.

Vader Victor werd op 30 april 1943 in een werkkamp geëxecuteerd.

Op 6 maart deed iemand aangifte bij de politie dat hij in de Tiboel Siegenbeekstraat het

persoonsbewijs heeft gevonden van de Jodin Jetje den Hartog. Haar foto in de smoezelige pas was op 13 maart nog het enige zichtbare bewijs dat ze had bestaan. Twaalf dagen later werd het huis van de familie Bloemkoper 'geruimd' en betrokken door een NSB-gezin.

René hoort van zijn moeder dat zij toen met de ouders van Esther en Izaäk hebben gesproken over onderduiken, maar dat die het niet aandurfdën omdat Izaäk zo hoestte. Hij zou hen meteen verraden, zeiden ze.

Esther, Izaäk, hun vader Louis en hun moeder Rachel zijn tijdens de tweede grote razzia van 17 maart 1943 naar het station van Leiden gebracht. Daar moesten ze op de trein stappen naar Westerbork.

Op 15 april werd hun huis in de Tiboel Siegenbeekstraat ontruimd.

Op 11 mei 1943 vertrok ook hun trein naar Sobibor. Ze werden vervoerd in een veewagon, waarin ze als dieren op elkaar gepakt zaten. Als ze moesten poepen of plassen moesten ze dat op een ton doen. De stank in de wagon was ondragelijk.

Direct na aankomst zijn Esther, Izaäk en hun moeder in de gaskamers vermoord. Vader Louis werd naar het werkkamp Dorohutscha overgebracht. Van daar stuurde hij nog eenmaal een kaart naar de familie Koekoek van Tiboel Siegenbeekstraat 8. Het zinnetje ' Schicke bitte ein Paket' is doorgestreept. De overlijdensdatum van Louis is onzeker. Vermoedelijk is hij rond 4 november 1943 geëxecuteerd tijdens de zogenaamde 'Aktion Erntefest'.

Alles wat René ontdekt schrijft hij op in een artikel. Hij zoekt er foto's bij van zijn eigen jeugd in de straat. Lyda geeft een foto van haar verjaardagspartijtje voor het artikel. Ook komen er foto's bij van de brieven en kaarten die de familie Bloemkoper en Van Tijn vanuit Westerbork aan hun burens in de Tiboel Siegenbeekstraat hebben gestuurd. Het wordt in 2005 gepubliceerd in het 'Jaarboek van de Dirck van Eckstichting'. Dat is een boek waarvan ieder jaar een nieuw deel uitkomt. Er staan artikelen in met nieuwe ontdekkingen over de geschiedenis van Leiden.

De tekening van Eli Bloemkoper wordt bewaard in het archief van Erfgoed Leiden. Het is een belangrijk document van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

7 Herdenken

In 2014 bezoekt René de herdenking van de Jodenvervolging in de Hooglandse kerk. Ook zijn oude buurmeisje Lyda is gekomen. Ze steken er een kaars aan voor hun buurmeisje Esther van Tijn, haar broertje Izaäk, en voor Jacob, Eli en Roosje Bloemkoper, die nooit uit hun gedachten zijn verdwenen.

Op 4 mei 2018 komen Réne, Lyda, familieleden van professor Junge, de zoon van René en mensen die hun verhaal willen horen samen in het oude huis van de Bloemkopers, op Tiboel Siegenbeekstraat 20. Ze zijn inmiddels oude mensen geworden. Ze halen herinneringen op, en luisteren samen naar muziek. Ik ben er ook bij en schrijf alles op, om het verhaal in deze lesbrieff aan jullie te vertellen.

Gesineke Veerman

Woordenlijst

Sjoel (synagoge) Joods gebedshuis. Op zaterdag (sabbath) worden er diensten gehouden. Een Joodse voorganger noem je een rabbijn, de voorzanger noem je chazan.

Pesach-feest Pesach is een lentefeest waarin de bevrijding van de joden uit de slavernij in Egypte wordt gevierd.

Poeriem Op het Poeriem-feest wordt het verhaal van Esther voorgelezen. Zij voorkwam dat het joodse volk zou worden uitgemoord op bevel van de Perzische minister Haman.

Kamp Westerbork Doorgangskamp waar Nederlandse Joden enkele dagen tot een paar weken verbleven voor ze op transport werden gesteld naar de vernietigingskampen in Polen. De mensen sliepen op slaapzalen in barakken (houten huisjes). Overdag moesten ze werken.

Ortskommandatur Hoofdkwartier van het Duitse gezag, vanaf eind 1944 gevestigd op Rapenburg 65.

SS-uniformen Uniformen van SS-ers. SS-ers waren lid van meedogenloze Duitse elitetroepen die de wreedste klussen opknaptten.

RAF Royal Air Force. Engelse luchtmacht. Engelse gevechtsvliegtuigen voerden bombardements-vluchten uit op Nazi Duitsland. Vanaf 1943 wierpen zij boven Nederland een oorlogskrantje uit, genaamd **de Vliegende Hollander**.

Atlantik Wall Anti-tank muur die de Duitsers in de duinen bij Katwijk bouwden om te voorkomen dat Engelse tanks die op het strand geland waren, door konden rijden.

Persoonsbewijs Een identiteitsbewijs dat de mensen tijdens de oorlog altijd bij zich moesten dragen. Op het persoonsbewijs van joden werd een grote J gezet. Er werd vaak gecontroleerd. Als joden zich bij de controle op een verboden plaats bevonden, zoals een park, zwembad, in de tram, of in de provincie, werden ze meteen gearresteerd en gedeporteerd naar een kamp. Door te vragen naar persoons-bewijzen kon de overheid ook controleren of joden contact hadden met niet-joden. Ook dat was namelijk verboden.

Sobibor Vernietigingskamp in de Poolse plaats Sobibor. Hier werden vrouwen, kinderen ouderen en zieken direct na aankomst naar de gaskamers gebracht. Ze moesten zich uitkleden waarna ze met gifgas werden vermoord. Gezonde mannen moesten werken in een werkkamp, zoals **Dorohutcha**. De omstandigheden waren zo slecht dat de meeste mannen na enkele weken overleden. Er zijn in totaal 19 treinen naar Sobibor gereden, elke keer met 1500-3000 mannen, vrouwen en kinderen. Slechts 18 mensen hebben Sobibor overleefd.

NSB-gezin Een gezin waarvan de ouders lid zijn van de NSB. De NSB was een organisatie die het eens was met alles wat de nazi's deden.

Razzia Een groots opgezette actie van de politie of het leger, waarbij een grote groep mensen in één keer wordt opgepakt.

Onderduiken Je verstoppen bij andere mensen in huis, of op een afgelegen plaats.

Aktion Erntefest Massamoord actie van de SS op 3 en 4 november 1943 waarbij onder anderen alle mannen in kamp Dorohutcha werden vermoord.

Colofon

Deze lessen voor het basisonderwijs maken deel uit van het project 'Kinderen zoals jij, de Holocaust dichtbij', een samenwerking tussen Stichting Jodenvervolging Leiden, SCOL en Stichting Spelend Wijs.

Het project bestaat verder uit:

- De meespeel- kindopera 'Settela', voor groep 6 van het basisonderwijs*
- Lesmateriaal 'jongeren zoals jij, de Holocaust dichtbij', voor het voorgezet onderwijs*

Met dank aan Elizabeth Boddens Hosang, Pieter Schrijnen en Truus de Haan voor hun bijdragen.

Het project wordt gefinancierd door een onderwijsinnovatiesubsidie van Gemeente Leiden, particuliere donaties en een bijdrage van Fonds 1818.

Reproductie van (delen van) dit materiaal is toegestaan, mits de bron wordt vermeld (naam auteur naam stichting, jaartal).